
Peter Kovačič Peršin*

Kocbekovo Premišljevanje o Španiji

IZVLEČEK

Španska državljanska vojna je ideološka nasprotja v katoliškem taboru vsekakor zaostri. Klerikalna stran, posebno dnevnik Slovenec, ki je leta 1936 in 1937 tendenciozno pisal o španski državljanski vojni s posebnim poudarkom na obsodbi ljudskofrontnega povezovanja, je objavilo Kocbekovega esej razumela kot napad na svoja stališča. Kocbekov namen s Premišljevanjem pa je bil podati bolj uravnoteženo sliko španske tragedije, pri čemer se je seveda posluževal poročil španski republikani naklonjenih piscev iz zahodne Evrope.

Kocbekovo Premišljevanje je bilo osrednja kristalizacijska točka, ki je povzročila dokončen razkol katoliškega tabora pa tudi omogočila prebuditev levih političnih sil za skupen boj. Kristalizacijska točka pa je postalo predvsem zaradi militantnega odziva desnega katoliškega bloka, saj bi samo po sebi imelo le težo uravnotežujočega prikaza razmer v Španiji, ki jih je klerikalni tisk enostransko prikazoval. To pa kaže, kako so politične strasti na Slovenskem že nekaj let pred vojno dosegle vrelišče in možnosti za dialog in demokratični kompromis, ki bi Slovence poenotil v narodnoobrambni držbi, ni bilo več.

Ključne besede: španska državljanska vojna, politični katolicizem, korporativizem, fašizem, komunizem, revolucija, krščanski socializem, križarsko gibanje, Jugoslovanska strokovna zveza, Edvard Kocbek, Andrej Gosar, France Koblar

ABSTRACT

EDVARD KOCBEK'S 'REFLECTION' ON SPAIN

Due to the Spanish Civil War, the ideological conflicts in the Catholic circles became more distinct. The clerical part, particularly the Slovenec daily, which published biased articles on the Spanish Civil War in 1936 and 1937 with a special emphasis on condemning the rise of the popular front, understood the publication of Edvard Kocbek's essay as an attack on its views. Kocbek's purpose behind the Pondering was, however, to present a more balanced picture of the Spanish tragedy that was based on the reports by West European writers who favoured the Spanish republic.

The Pondering was the central crystallising point that led to the final split in the Catholic circles, while at the same time stirring the left-wing political groups to start fighting for a common goal. But the main reason that it became the central crystallising point was the militant response by the right-wing Catholic group; the essay in itself would have otherwise been only considered a balanced representation of the situation in Spain, which were presented one-sidedly by the clerical press. This shows that political tensions on the territory of today's Slovenia had already reached

their climax as early as a few years before the war, thus rendering a dialogue and a democratic compromise that could unite the Slovenians in a national defensive attitude impossible.

Keywords: Spanish Civil War, political Catholicism, corporativism, fascism, communism, revolution, Christian socialism, Crusades, Yugoslav Labour Association, Edvard Kocbek, Andrej Gosar, France Koblar

Uvod

Ko je Boris Pahor v predvojnem Trstu, potem ko je izstopil iz goriškega bogoslovja zaradi odpora do fašistične italijanske KC, prebral Kocbekovo *Premišljevanje o Španiji*,¹ je stopil na njegovo stran in mu ostal zvest do konca življenja. Takole se spominja: »Ko sem prebral njegovo *Premišljevanje o Španiji*, sem začutil sorodnost z njim, ker je nastopil proti fašizmu v Španiji. Pisal sem mu in mu poslal nekaj svojega za *Dejanje*. Od takrat sva bila povezana.«² Zato ima njegova ocena Kocbekovega eseja težo pričevanja. Iz osebne izkušnje fašističnega zatiranja je z veliko večjo občutljivostjo presojal tudi predvojne razmere na Slovenskem.

»Papež Pij XI. je izjavil, da je Mussolini poslanec božje previdnosti, ker je ustanovil vatiškansko državo. [...] Na žalost je Italija z vatikanskimi prelati vred oboževala Mussolinija. Zato ni čudno, da je tudi katoliška cerkev v Kraljevini Jugoslaviji s simpatijo gledala na fašizem. V tem smislu je bila ljubljanska Cerkev vatiškansko fašistična že pred vojno, še bolj med okupacijo. V tem smislu so bili razlogi za medvojni spopad z osvobodilnim bojem dani že prej, že v odnosu do španske državljanske vojne. Kocbek je na to opozoril že v svojem *Premišljevanju o Španiji* in s tem izzval razkol med katoliki.«³

V slovenskem zgodovinopisju, tudi v tendencioznih stališčih politične emigracije, je prevladalo stališče, da je prav ta esej povzročil dokončen razkol v predvojnem katoliškem taboru. Gotovo predstavlja kristalizacijsko točko, ki je izzvala javni spopad ne le o pogledih na špansko državljansko vojno, ampak o stališčih različnih skupin in organizacij na Slovenskem v trenutku, ko je bil svetovni spopad pred vrati in je to dejstvo zahtevalo jasno idejno in politično pozicioniranje družbenih sil predvojne Slovenije.

Toda ta kristalizacijska točka je imela dolgo predzgodovino ideoloških trenj. France Koblar,⁴ takratni urednik revije *Dom in svet* (DS), je v svojih spominih zapi-

¹ »Premišljevanje o Španiji,« *Dom in svet*, 1937, št. 1–2. Gl. tudi Marjan Dolgan, ur., *Kriza revije »Dom in svet« leta 1937: Zbornik dokumentov* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001), 155–74.

² Peter Kovačič Peršin, *Glas iz Zaliva: Pogovori z Borisom Pahorjem* (Ljubljana: Društvo 2000, 2016), 140.

³ *Ibid.*, 89–90.

⁴ France Koblar je bil takratni urednik DS. DS je bila osrednja katoliška revija na Slovenskem za leposlovje, umetnost, kulturna in družbena vprašanja. Izdajalo jo je Katoliško tiskovno društvo (KTD), leta 1888 pa jo je ustanovil Francišek Lampe, duhovnik in profesor filozofije in teologije na ljubljani-

sal: »Nekaj let se je že pripravljaj boj za mladino, zlasti visokošolsko. Ob križarskem oziroma svobodnejšem katoliškem središču sta se pojavljali dve struji, ena, ki jo je vodil prof. Ernest Tomec, drugo je začel zbirati univ. prof. Lambert Erlich [...]«⁵ Hkrati pa tudi on ocenjuje, da je dokončni razkol povzročila prav objava Kocbekovega *Premišljevanja*: »Tako je prišel že v 1. številki leta 1937 odločilen spopad. Cela vrsta neprijetnih okoliščin je zakrivila, da je Dom in svet sam dal povod, čeprav bi bilo prišlo kljub temu do obračuna. Saj ni bil samo Kocbekov članek o Španiji tisti, nad katerim se je začelo pohujšanje [...]«⁶

Koblar že v tem navedku opozori na dvojni vzrok, ki je privedel do dokončnega razkola v katoliškem taboru po letu 1937. Politična nasprotja med vodstvom klerikalne Slovenske ljudske stranke (SLS) in Krekovim krščansko socialnim oziroma socialističnim gibanjem⁷ so se kopičila od začetka Krekove socialne akcije. Po prvi svetovni vojni, ko je idejno vodstvo gibanja prevzel Andrej Gosar, so se teoretična razhajanja med staro krščanskosocialno šolo z Alešem Ušeničnikom na čelu in vodstvom Slovenske ljudske stranke (SLS) na eni strani ter med Andrejem Gosarjem in p. Angelikom Tomincem kot glavnima teoretikoma krščanskega socializma in med Krekovimi organizacijami na drugi strani, posebej še med krščanskosocialističnim delavskim sindikatom Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ), kopičila vse do objave enciklike *Quadragesimo anno* 1931. Ta idejnopolitična razhajanja so dobila močan odmev v časopisju in tudi med kulturniškim revijami. Tako se je na obeh frontah, na politični ravni in v kulturi, ki je v 30. letih dosegla intelektualni in civilizacijski vrh katoliške misli in umetnosti, odvijal ideološki, politični in kulturni boj za ohranitev starega reda in med modernimi smermi krščanske preнове (križarsko gibanje) ter socialno aktivnimi Krekovimi organizacijami.

skem bogoslovju in jo urejal do svoje smrti 1900. Zasnoval jo je kot odprto revijo za umetnost, kulturo in omiko in kot protitež Mahničevemu dogmatično ozkemu *Rimskemu katoliku*. Revija je postala zaradi svoje širine osrednja slovenska kulturna revija pod uredništvom umetnostnega zgodovinarja Izidorja Cankarja, ki jo je urejal med letoma 1914 in 1919.

⁵ France Koblar, *Kriza revije »Dom in svet«*, 40.

⁶ *Ibid.*, 42.

⁷ Do okrožnice *Quadragesimo anno* je bil pojem krščanski socializem v splošni rabi, uporabljal ga je tudi Andrej Gosar še v svojem delu *Za nov družabni red* (1933, 1935), čeprav ga je zaradi zahteve okrožnice *Quadragesimo anno*, ki rabo pojma prepove, zamenjal s sintagmo krščanski socialni aktivizem. Poimenovanje krščanski socializem uvede Janez Evangelist Krek v svoji knjigi *Socializem* leta 1901. Navaja definicijo francoskega dominikanca in borca za socialne pravice Lacordaireja: »Krščanski socializem spoštuje vero, družino in zasebno last in teži po tem, da bi zboljšal z združevanjem, ki naj se raztegne, kolikor je sploh možno, na telesno in dušno stanje ljudi.« Ali kakor razlaga Krek: »Boriti se je treba po njihovih mislih proti individualizmu, toda pri tem se mora upoštevati vera in cerkev, mora se ohraniti rodbina in braniti treba zasebno last v njenih po pravičnosti in ljubezni določenih mejah.« – Janez Evangelist Krek, *Socializem. Izbrani spisi III.* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1925), 3. Ta opis definira krščanski socializem kot komunizem nasprotno vizijo in tej opredelitvi so ostali zvesti slovenski krščanski socialisti, vključno s Kocbekovim krogom, tudi v času osvobodilnega boja in po vojni, seveda pa le maloštevilni, pač tisti, ki so socializem po načelih krščanskega etosa zagovarjali iz osebnega prepričanja. Zato v razpravi dosledno uporabljam izraz krščanski socialisti (socializem) zaradi razlikovanja od stare krščanskosocialne struje, čeprav so tudi nekateri teoretiki krščanskega socializma uporabljali izraz krščanskosocialni; izraz krščanskosocialni uporabljam, če gre za program, akcijo ali gibanje.

Politična razhajanja so se začela že takoj po uveljavitvi Krekove socialne akcije, ko je bila na 1. slovenskem katoliškem shodu v Ljubljani 1892. leta izražena zahteva, da socialna akcija postane sestavni del katoliške politike. Toda kot potrebna ni bila sprejeta zaradi perečega socialnega položaja delavstva, ampak kot sredstvo, da se delavstvo ohrani v katoliških vrstah. Na kulturnem področju pa se je razhajanje začelo domala istočasno z Mahničovo kritiko t. i. liberalnih idej v leposlovju.⁸ 1884 se je ta diferenciacija poglobila z Mahničevim napadom na slovenski liberalizem, kar je sprožilo t. i. ločitev duhov. Mahničev kulturni boj pa ni ločil le katoliških konservativcev in liberalcev, ampak povzročil tudi razhajanja med katoličani. To slednje je bilo za slovensko politično stvarnost usodnejše kot pa spor med klerikalci in liberalci. Konservativna smer političnega katolicizma je zaradi svoje privrženosti avtoritarizmu drsela v fašizacijo, socialno usmerjena pa se je zaradi politične izrinjenosti vse bolj približevala revolucionarnim silam. Za celovit uvid v zgodovino tega razdora je treba v glavnih obrisih osvetliti obe smeri razhajanja katoliškega tabora.

Politična razhajanja v katoliškem taboru

Zaradi razhajanja med katoliškimi in liberalnimi politiki, predvsem pa zaradi boja za prevlado, je bilo leta 1890 ustanovljeno Katoliško politično društvo (KPD). Naslednje leto je slovensko liberalno meščanstvo ustanovilo Slovensko društvo (SD). Državnozbornske volitve leta 1891 so bile zadnje v duhu vseslovenske politične sloge. Po zgledu avstrijskih katoliških shodov so slovenski katoliški politiki že naslednje leto avgusta organizirali 1. katoliški shod. Na tem političnem zborovanju je bilo odprto tudi delavsko vprašanje kot pereč socialni problem. Sprejeta je bila resolucija dr. Žitnika, da je treba organizirati delavska društva, toda poudarek ni bil na boju za socialne pravice delavcev, ampak na utrjevanju katoliške vernosti med njimi.⁹ Leta 1894 je Janez Evangelist Krek začel s sistematičnim organiziranjem delavcev in kmetov v duhu krščanskih socialnih načel, kakor jih je priporočala okrožnica Rerum novarum papeža Leona XIII. iz leta 1891, in sicer pod geslom: »Krščanski delavci, združite se!« V tem času je socialna demokracija že uspešno organizirala delavstvo. A kljub temu vodstvo klerikalne stranke Kreka ni podpiralo in je načeloma nasprotovalo vsaki socialni akciji, kakor je razvidno iz stališča predsednika KPD Karla Kluna, ki je leta 1894 v deželnem zboru Kranjske odločno nastopil zoper uveljavljanje krščanskosocialnega programa.¹⁰

⁸ Anton Mahnič, profesor teologije v goriškem bogoslovju, je začel kulturni boj leta 1884 z esejem *Dvanajst večerov*, objavljenimi v *Slovincu*, kjer je ocenil tudi Gregorčičevo poezijo kot izraz moralno in dogmatično šibke krščanske formacije. Leta 1888 pa je začel izdajati revijo *Rimski katolik*, kjer je odprl kulturni in ideološko politični boj. »Boj naš je boj katoliške ideje z liberalizmom.« – *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979), 516.

⁹ »Z ozirom na to, da se med delavci vedno bolj širi cerkvenemu in državnemu redu nevarna agitacija, izreka prvi slovenski katoliški shod svoje prepričanje, da se mora delavski stan s primernimi sredstvi spet pridobiti za krščanski red. V ta namen naj bi se snovala katoliška delavska društva ter med delavci razširjali dobri in poučni spisi.« – *Ibid.*, 562.

¹⁰ »Jaz se moram prav odločno postaviti zoper krščansko socialni program [...] in bi obžaloval, ako bi se pri nas uvedla ta načela in zapustila stara konservativna vodila; krščansko socialna načela nimajo

Tudi liberalci so nastopili proti krščanskosocialni akciji in so podprli konservativno katoliško politiko.¹¹

Toda Krek je uspešno delal in je že leta 1895 lahko sklical prvi shod delegatov krščanskosocialističnih društev in na njem predložil program krščanskosocialnega gibanja *Socialni načrt slovenskih delavnih stanov*. Kljub temu ni dobil podpore pri vodstvu katoliške stranke, zato je leta 1896 delavstvo iz Krekovih organizacij zahtevalo svojega kandidata na volitvah v državni zbor in nameravalo ustanoviti lastno stranko. Krek je bil sprva naklonjen zamisli za samostojno krščanskosocialistično stranko, toda leta 1897 se je uklonil zahtevi škofa Jegliča, da se ohrani politična enotnost katoličanov. Krek je bil nato na škofovo zahtevo izvoljen za državnega poslanca, a le za en mandat. Zaradi vladne krize državni parlament praktično ni deloval in Krek ni mogel na državni ravni ničesar storiti za socialno stvar. V naslednjem mandatu je bil na listi katoliške stranke izvoljen konservativec Šušteršič. Leta 1905 se je katoliška stranka preimenovala v Slovensko ljudsko stranko (SLS), da bi zajela širše množice in segla tudi prek meja dežele Kranjske na vse slovensko narodno ozemlje. Krek je poslej imel več podpore v stranki, zasedal je tudi poslansko funkcijo v deželni in državnem zboru. Tako je lahko socialno akcijo razširil na vso Slovenijo in tudi v Dalmacijo. Predvsem pa je razvil razvejano organizacijo od društev in združenj do zadrug in hranilnic, od izobraževalnih ustanov do tiska. Poslej je imel Krek SLS zaradi njene prevladujoče moči na Slovenskem za predstavnico vsega slovenskega naroda in je branil njeno enotnost v zavesti,¹² da je enotna politična volja Slovencev potrebna spričo prihajajoče svetovne vojne in nujne preureditve habsburške monarhije.

Zaradi karizmatične osebnosti in velikega uspeha Krekovega dela je krščanskosocialno gibanje v letih ustanavljanja države južnih Slovanov uživalo velik ugled in moč v SLS, ki je bila vodilna politična sila na Slovenskem. Njen vpliv je izviral iz Krekove politične zapuščine, ki je bila najprej v tem, da je bil organizator Jugoslovanskega kluba v avstrijskem parlamentu, ki je z Majniško deklaracijo začel akcijo za državno samostojnost južnih Slovanov v okviru habsburške monarhije na osnovi hrvaškega državnega prava, a predvsem na temelju narodnega načela; pa tudi zaradi njegovih uspehov na gospodarskem področju, saj je kapital njegovih združenih organizacij predstavljal po prvi svetovni vojni največji kapitalski vložek v novo državo. Krščanske socialiste je tedaj predstavljal in vodil Andrej Gosar, ki je v SLS kljub svoji mladosti užival veliko zaupanje vodstva. Že leta 1920 je bil v Deželni vladi za Slovenijo poverjenik za socialno skrbstvo. Novembra istega leta je bil izvoljen za poslanca SLS v ustavodajno skupščino SHS in med letoma 1927–1928 je bil minister za socialno

pri nas nobenega pomena in so taka, da jih moramo zavračati iz narodnega in verskega stališča. Iz verskega stališča zato, ker so ti ljudje sami svoji in ne poslušajo nobene avtoritete [...] Vsi pa vendar vemo, da je prava katoliška stranka oprta na avtoriteto. Ta se ne more odločevati po večini, ampak avtoriteta odločuje.« – Ibid.

¹¹ Liberelec Šuklje je izjavil: »Krepka, konservativno, versko navdahnjena stranka je na Kranjskem in na Slovenskem sploh absolutno potrebna, in če bi je ne imeli, morali bi jo ustvariti, in sicer kot protitež nasproti radikalizmu, ki se pojavlja.« – Ibid.

¹² »Danes predstavlja naša stranka slovenski narod.« – Ibid., 566.

politiko v vladi SHS. Po uvedbi kraljeve diktature leta 1929 pa je bil v stranki postavljen na stranski tir in se je poslej posvetil predvsem strokovnemu delu kot profesor ekonomije in sociologije na ljubljanski univerzi. Njegov vpliv na politiko je vse bolj slabel, ker je tudi na teoretičnem polju ubral sredinsko pot med konservativno politiko SLS in krščanskimi socialisti. Kot teoretik je zasnoval socialno družbeno preobrazbo na osnovi gospodarske stroke in doslednega krščanskega etosa.

Ko je bila leta 1921 ustanovljena Delavska zbornica za Slovenijo, se je izboljšal položaj delavstva. A delavsko zbornico in borzo dela so obvladovali liberalci, zato so imeli sprva odločujočo moč. Njihov vpliv je po uvedbi kraljeve diktature narastel, ker so zagovarjali jugoslovanski unitarizem. A sčasoma je moč liberalne stranke slabela in po sporazumu Cvetković-Macek šla v politični zaton. V tem prehodnem obdobju pa se je krepila moč krščanskosocialističnih organizacij, predvsem sindikata Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ), čeprav v delavski zbornici ni imel prevladujoče moči. Na 5. katoliškem shodu 1923 je JSZ prišla v oster spor z vodstvom SLS zaradi resolucije o socialnem vprašanju, ki ni upoštevala perečih socialnih razmer delavstva in ni predložila programa za socialne reforme. Zato je med radikalnimi skupinami krščanskih socialistov in komunistov prišlo do zблиževanja. Tako so se zarjani leta 1923 na pobudo komunistov pridružili skupni Socialistični stranki delovnega ljudstva. A večina krščanskosocialističnih organizacij tej pobudi ni sledila. Okrepili pa so idejno formiranje svojega članstva. Krekova mladina, prosvetnosocialna mladinska sekcija JSZ, se je vse bolj angažirala pri izobraževanju svojega članstva v duhu socialistične družbene preobrazbe. Tudi mladi izobraženci iz kroga križarskega gibanja so se po velikonedeljskem zborovanju julija 1927 bolj socialno angažirali, čeprav so še vedno v prvi vrsti poudarjali svojo krščansko prenoviteljsko orientacijo. Ta premik k zrelejši politični orientaciji mladega rodu je eden takratnih voditeljev krščanskega socializma France Terseglav označil kot prelomen: »Z vstopom mladih inteligentnih moči v vrste JSZ je krščanski socializem na Slovenskem stopil v novo fazo svojega razvoja.«¹³

Uvedba šestojanuarske diktature je povzročila novo napetost med krščanskosocialističnimi organizacijami, vključno z JSZ, in med politiko SLS, ki je z Antonom Koroščem ostala v kraljevi vladi do septembra 1930. Čeprav je bila SLS uradno razpuščena, se je politično povezovala z velikosrbsko buržoazijo. Tej politiki so krščanski socialisti nasprotovali. JSZ je kmalu po uvedbi diktature poslala kralju Aleksandru spomenico z zahtevami, da se ohranijo dosežene pravice delavstva in zaščiti delovanje njihovih strokovnih organizacij. Podobno je v imenu viničarjev protestirala pri mariborskem škofu zaradi agitiranja duhovščine proti delovanju JSZ. JSZ se je borila za izboljšanje socialnega položaja delavcev, a pri tem ni imela podpore SLS. Po Koroščevem izstopu iz vlade septembra 1930 je SLS ubrala narodnostno politiko, da bi pridobila podporo pri ljudstvu in pri svojih mladinskih organizacijah. Živkovičeva vlada je namreč ukinila tudi katoliško združenje telovadnih društev Orel in jih priključila liberalnemu Sokolu.

¹³ Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977), 85.

Leta 1929 je prišlo do zamenjave vodstva Krekove mladine in njen odpor do kraljeve diktature se je okreplil. Izrazito revolucionarne ideje pa je začel razširjati odsek Krekove mladine akademski klub Borba. Javno se je deklariral za proletarsko državo, za podružbljenje industrijskih in agrarnih nepremičnin ter kapitala in za internacionalno borbo proletariata. Njihovo geslo se je glasilo: »Diktatura dela proti diktaturi države in monarhije.« S temi načeli so stopili v krog marksistično orientirane levice, čeprav takrat še niso sodelovali z ilegalno komunistično partijo. Pripravljali pa so se na ilegalno delo, če bi država prepovedala njihovo organizacijo. Izdali so ilegalno okrožnico z naslovom *Zveza*, ki naj bi bila bodoče glasilo njihove organizacije.¹⁴ Danilo Puc, eden avtorjev *Zveze*, je bil zaradi revolucionarne vsebine okrožnice obsojen na leto dni zapora. A oblast s tem ni zmanjšala njihovega revolucionarnega naboja. Zato je februarja 1933 ban Marušič ukinil centralo Krekovih družin. Najbolj radikalni člani z Jožetom Slakom, ki je urejal glasilo *Mladi plamen*, so se šele potem pridružili ilegalni komunistični partiji. Istega leta je bil razpuščen tudi akademski klub Borba. Kocbek radikalizacijo krščanskosocialistične mladine v članku *Mladi*¹⁵ oceni kot pozitivno, ker da se je mladina s tem približala življenjski resničnosti. Hkrati pa je opozoril, da bo njihova pot lahko tudi tragična. Zavedal se je torej nujnosti revolucionarne družbene preobrazbe, a tudi tragičnih posledic nasilne revolucije. Kocbek je bil v tem času in tudi še pozneje kritičen do nasilnega družbenega prevrata in s tem do komunistične revolucionarne ideologije.

Ob petnajsti obletnici Majniške deklaracije je neformalno vodstvo uradno ukinjene SLS organiziralo množične demonstracije v Dravski banovini in zahtevalo samostojno Slovenijo. Zaradi prepovedi političnih shodov je nato katoliški tabor organiziral politična zborovanja v obliki župnijskih evharističnih shodov. Na pritisk mladine je končno tudi vodstvo SLS konec leta objavilo Slovensko deklaracijo po vzoru punktacij opozicijskih strank v Srbiji, na Hrvaškem, pozneje tudi v Bosni in Črni gori. Slovenske punktacije so zahtevale združitev slovenskega etničnega ozemlja, federalizacijo države in demokratično ureditev.¹⁶ Posledica punktacij je bila konfinacija nekaterih voditeljev SLS, tudi Antona Korošca.

Do prvega preloma med JSZ in vodstvom SLS je prišlo leta 1932 ob volitvah novega načelstva sindikata. SLS je hotela za predsednika JSZ vsiliti Miho Kreka, a je na volitvah zmagal Srečko Žumer, kandidat delavcev. JSZ je nato prekinila sodelovanje s SLS. Sindikalna Delavska založba, ki je izdajala glasilo *Delavska pravica*, je v želji, da svoj boj tudi teoretično okrepi in v svoje vrste pritegne izobražence, leta

¹⁴ V okrožnici so zapisali sledeče misli: »Delo je izvor vsega [...] Vlada pa danes kapital in delo zaslužnjuje, s tem seveda proletarijat. Nujno je, da se torej proletarijat osvobodi in postavi novo gospodarsko podstavo družbi v socialistični postavi. Ker delo vse ustvarja, bodi torej tudi delo izvor vse politične moči. Hočemo diktaturo dela, ne diktaturo države, kot jo oznanja socialna demokracija in ki jo je posnel fašizem [...]« – Ibid., 120–21.

¹⁵ Članek je bil objavljen v: *Beseda o sodobnih vprašanjih* I, 1932, 143.

¹⁶ Zgodovinar Peter Vodopivec upravičeno sklepa, da so bile zahteve Slovenske deklaracije politično naivne in so izzvale le pozornost sosednjih držav. Prvi jih je objavil fašistični *Il Piccolo* v Trstu. Deklaracija pa je imela narodnoprubuden pomen. – Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države* (Ljubljana: Modrijan, 2006), 211.

1932 ustanovila revijo *Beseda o sodobnih vprašanjih*, »svobodno tribuno«, ki naj na osnovah krščanskega etosa strokovno razpravlja o socialnih in kulturnih vprašanjih. Revija je podprla krščanskosocialistično mladino pri njenem zavračanju političnega katolicizma. Zavrnila je tudi korporacijsko družbeno ureditev in prepoved rabe naziva krščanski socializem, kar je zahtevala okrožnica Pija XI. Quadragesimo anno. Jože Pokorn je v reviji objavil ostro kritiko okrožnice, kar je vplivalo na JSZ, da se je opredelila za krščanski socializem proti korporativizmu, čeprav je s tem padla pod cerkveno obsodbo. Ker je JSZ zavrnila stališča papeževe okrožnice, sta cerkveno vodstvo in SLS zahtevala, da se vodstvo sindikata izreče za lojalnost cerkvenemu nauku. Vodstvo JSZ je po pogajanjih pristalo, da p. Angelik Tominec,¹⁷ ki je bil idejni vodja sindikata, napiše in objavi izjavo o lojalnosti. A premirje je bilo začasno, ker so se ideološki in politični pritiski na sindikat nadaljevali. Žumer je na občnem zboru sindikata leta 1933 poudaril, da so krščanski socialisti del delavskega razreda in bodo v boju za socialne pravice in pravičnejši družbeni red sodelovali z vsemi delavci, tudi komunisti. S to izjavo je JSZ dejansko izstopila iz okrilja SLS.

Gosar je v letih 1933 in 1935 izdal svoje temeljno strokovno delo *Za nov družabni red, Sistem krščanskega socialnega aktivizma*. V njem je skušal ublažiti polemiko o rabi poimenovanja krščanski socializem. Čeprav je zaradi zahteve okrožnice tudi sam zamenjal pojem socializem z izrazom aktivizem,¹⁸ je dokazoval, da socializem ni v nasprotju s krščanskim naukom:

»S tem pa še ni rečeno, da ne bi mogli in smeli govoriti o krščanskem socializmu v onem smislu, kakor smo pojem socializma tu označili. [...] Da, smemo reči še več: V okrožnici 'Quadragesimo anno' so naznačeni skoro vsi važnejši gospodarski in socialni nauki, ki tvorijo idejno ogrodje krščanskega socializma v našem smislu. Ostane torej samo še vprašanje, ali je res potrebno in prav, da se tak pokret in nazor imenuje socializem? Na to vprašanje pa smo že spredaj dovolj jasno pokazali, da je tu edino zares točno in pravilno ime socializem.«¹⁹

S takim stališčem Gosar pri desnici ni prodril, le še bolj je bil izrinjen na obrobje političnega vpliva in idejnega razčiščevanja, s tem pa tudi iz ideološkega boja.

Položaj krščanskih socialistov se je po tej ločitvi od SLS politično zaostрил, ker je bilo delovanje desnega katoliškega bloka vse bolj borbena. Organizacije pod okriljem Katoliške akcije (KA) so namreč po objavi Quadragesimo anno delovale bolj borbena in brez posebnega nadzora cerkvenega vodstva. Krščanski socialisti so v takem

¹⁷ P. Angelik Tominec (1892–1961), frančiškanski duhovnik, sociolog, teoretik krščanskega socializma, je imel radikalne socialistične nazore kot Gosar in je kritiziral njegovo teorijo tržnega gospodarstva kot nesocialistično. Sodeloval je z JSZ in med vojno z NOB, zato je bil zaprt in konfiniran.

¹⁸ »Zaradi tega sem ime krščanski socializem, ki je pristaše stare šole tako motilo, zamenjal z imenom krščanski socialni aktivizem.« – Andrej Gosar, *Glas vpijočega v puščavi, dvajset let ideoloških bojev in težav v slovenskem krščanskem socialnem gibanju* (Ljubljana: Revija 2000, 1987), 91.

¹⁹ Andrej Gosar, *Za nov družabni red. Sistem krščanskega socialnega aktivizma I* (Celje: Družba sv. Mohorja, 1933), 156.

položaju pozvali k organiziranju ljudske fronte na Slovenskem. A predloga slovenski komunisti niso podprli. Nasprotno, na konferenci Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo septembra 1934 v Goričanah so zavzeli odklonilno stališče do krščanskih socialistov. Pritisk na krščanske socialiste se je z letom 1935 še okreplil, potem ko je SLS vstopila v vlado, ki je že javno zagovarjala približevanje fašistični koaliciji in oster boj zoper komuniste.

V tem času je VII. kongres Kominterne leta 1935 v Moskvi pozval k ustanovitvi ljudske fronte v Španiji, da se organizira koalicija republikanskih in levih političnih sil za obrambo republike. Ko je julija 1936 izbruhnila španska državljanska vojna, je to kmalu postal mednarodni vojaški spopad. V vojni so na strani republike sodelovali prostovoljci iz večine evropskih narodov in tudi iz ZDA pa seveda številni vojaški inštruktorji iz Sovjetske zveze, ki je republikansko stran podprla z orožjem in finančno.²⁰ Fašistični blok pa sta podpirali nacistična Nemčija in italijanski fašisti. Ta vojna ni bila le uvod v drugo svetovno vojno, pač pa tudi vojna za prevlado med komunizmom in nacifašizmom v Evropi. Zato je oster odziv španske katoliške cerkve s pismom evropskim škofom (1. julija 1937), v katerem so se postavili na stran fašističnih sil kot osvobodilne vojske in označili boj za republiko kot komunistično revolucijo, pomenil tudi poziv evropskim katoličanom na brezkompromisen boj zoper komunizem. V tem kontekstu je tudi pozivanje krščanskih socialistov na ljudskofrontno povezovanje levece za slovensko klerikalno politiko pomenilo nič manj kot vojno napoved. Zato je politični dnevnik SLS *Slovenec* že od začetka španske državljanske vojne izrazilo napadal prav politiko ljudskofrontnega povezovanja. JSZ in krščanskosocialistične skupine pa so v tem ključnem obdobju pred začetkom vojne bile politično osamljene. V tak mednarodni položaj in skrajno politično razslojenost na Slovenskem je padla polemika po objavi Kocbekovega *Premišljevanja o Španiji*.

Idejno razslojevanje katoliškega tabora

Še izrazitejše od političnega razhajanja je bilo idejno razslojevanje. Začelo se je kot poskus zmernega odnosa in dialoga katoliške doktrine do umetnosti in kulture, in sicer še v času slogaštva. Kot odziv na Mahničovo ozko razumevanje umetnosti, ki jo je skušal vpreči v službo ideologije borbenega katolicizma že z *Dvanajstimi večeri*, objavljenimi v *Slovcu* leta 1884, nato pa nadaljeval svoj kulturni in ideološki boj v leta 1888 ustanovljeni reviji *Rimski katolik*, je zmerna katoliška smer začela v Ljubljani istega leta izdajati revijo *Dom in svet* (DS). Izdajatelj je bilo Katoliško tiskovno društvo (KTD), ustanovil pa jo je Francišek Lampe, duhovnik in profesor filozofije in teologije na ljubljanskem bogoslovju. Lampe je bil strpen, blagega značaja in širšega duha kot Mahnič. Prvo žarišče razhajanja se je torej odvijalo med katoliškima revijama, ki sta imeli skupna stališča v pogledu cerkvene discipline in doslednega spoštovanja dogmatičnega nauka. Razlikovali pa sta se v pogledih na umetniško svobodo, kulturo in družbo. Obe reviji sta tudi vodila duhovniška kroga. Francišek Lampe je DS zasnoval

²⁰ Slovenskih prostovoljcev je bilo okrog 550 in preživeli so predstavljali jedro prvih enot NOB.

kot revijo, namenjeno širokemu krogu bralcev. Želel je dvigniti splošno kulturno raven, a je izobraženstvo revijo zaradi širine in kakovosti kmalu vzelo za svojo. Nasprotno pa je Anton Mahnič z *Rimskim katolikom* želel utrditi konservativen teološki pogled na človeka in družbo in izoblikovati ideologijo borbenega katolicizma. S tem je izzval ločitev duhov na Slovenskem.

Kulturno širino Frančiška Lampeta je nadgradil Izidor Cankar,²¹ ko je leta 1914 prevzel uredništvo. Zaradi svoje širine in kakovosti je *DS* pod uredništvom Izidorja Cankarja postal osrednja slovenska revija za leposlovje, umetnost, kulturo in družbeno vprašanja, v kateri so sodelovali vsi pomembni literati, umetniki in razumniki svojega časa. Svoboda umetniškega izražanja in družbenokritična misel, ki jo je Cankar omogočal, je izzivala nesoglasja z vodstvom KTD in cerkvenimi oblastmi. A Cankar, ki je bil takrat še duhovnik, je imel toliko avtoritete, da ni prišlo do krize izdajanja. Ker je konservativni del teologov in katoliških izobražencev od leta 1907 imel svojo revijo *Čas*, namenjeno katoliški misli in družbenim vprašanjem, ni bilo izrazitega pritiska na uredniško usmeritev *DS*. *Čas* je veljal za znanstveno tribuno slovenskega katolicizma za vsa področja življenja.²² Delitev na sodelavce *DS* in *Časa* ni bila stroga in je bila posledica profesionalne usmerjenosti, vendar sta reviji izražali različnega duha. Prvi urednik in pozneje glavni usmerjevalec *Časa* je bil Aleš Ušeničnik, profesor filozofije na ljubljanskem bogoslovju. Kot tomist stare šole je tudi na družbena vprašanja gledal konservativno, zato se je med njim in celo Gosarjem, ki je dosledno izhajal iz načel krščanske etike in gospodarske stroke, odvijala stalna polemika okrog gospodarskih in političnih vprašanj.

Prva kriza *DS* se je začela že leta 1920, ko je uredništvo prevzel umetnostni zgodovinar France Stelè. Objava reprodukcij Meštrovičevih kipov Kristusa je izzvala polemiko o neprimernosti sodobne umetnosti za upodabljanje sakralnih podob. Gonja proti svobodnemu umetniškemu izražanju se je nadaljevala po objavi romana Ivana Preglja *Plebanus Joannes*.²³ Zato je sourednik *DS* Alojzij Merhar²⁴ odklonil objavo Pregljevega *Bogovca Jerneja*, ker naj bi vseboval bogokletne vsebine. Mnogi sodelavci so zaradi take kritike iz protesta nehali objavljati v reviji. Zato je Stelè odstopil kot urednik. Po njem je bil za urednika imenovan France Koblar s sourednikom Stelètom. Toda ko je leta 1926 *DS* objavil slavnostni govor Izidorja Cankarja ob petdesetletnici rojstva Ivana Cankarja, je Ušeničnik ostro napadel govor kot nespoštljiv

²¹ Izidor Cankar (1886–1958), pisatelj, kritik, umetnostni zgodovinar, od 1914–1919 urednik *DS*, 1918 član Narodnega sveta v Zagrebu, 1920 ustanovi študij umetnostne zgodovine na ljubljanski univerzi, 1926 se laizira in izstopi iz katoliške cerkve, od 1936 deluje kot diplomat. Med vojno podpira NOB, se zavzema za priključitev slovenskih zamejskih pokrajin k Jugoslaviji. Član SAZU.

²² *Čas* »je odločno nastopal proti liberalizmu, katoliškemu modernizmu, krščanskemu socializmu ter brezpogojno zavračal socializem in marksizem«. – Marjan Javornik, ur., *Enciklopedija Slovenije 2* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988), 93.

²³ Roman je izdala Naša založba iz Trsta leta 1921, obsodila pa ga je zaradi neprimerne orisa duhovniškega lika. – Okrožnica goriškega škofijskega ordinariata, 17. 11. 1921.

²⁴ Alojzij Merhar s pesniškim imenom Silvin Sardenko, ljubljanski stolni kanonik, za sourednika ga je vodstvo KTD postavilo zaradi cenzure.

do katolištva.²⁵ Kmalu po tej polemiki se je Izidor Cankar laiziral in izstopil iz katoliške cerkve. To je povzročilo odklonilno stališče izdajatelja ne le do urednikov, ampak do obstoja revije zaradi nenačelne katoliške usmeritve. Koblar in Stelè sta odstopila in leta 1930 so uredništvo prevzeli Tine Debeljak, Rajko Ložar in Anton Vodnik. Ob koncu leta 1932, ko sta uredniška kriza in neugoden finančni položaj revijo pripeljala v stanje pred ukinitvijo, pa so Koblarju spet podelili uredništvo, a je le s težavo sestavil uredniški odbor. Večina sodelavcev ni mogla več prenašati tako ozkih nazorov duhovnikov iz KTD, ki so zahtevali cenzuro prispevkov za revijo.

Resna kriza *DS* pa se je začela leta 1934 s polemiko o mladinskem križarskem gibanju, ki so jo odprla glasila desnih katoliških mladinskih organizacij. France Koblar ta ideološki spopad med katoliškimi mladinskimi skupinami opisuje v svojih spominih *Moj obračun*:

»Prvi krivec nezdravih razmer in nezadovoljnosti so bile politične razmere. V boju za moč in oblast doma in v državi – zlasti proti centralističnim strankam – so odločala bolj gesla kakor ljudje, bolj program kakor načelnost – kar je vznemirjalo marsikaterega mladega človeka, ki je vse bolj elementarno občutil verske, narodne in stanovske odločitve svojega časa. [...] Nekaj let se je že pripravljaj boj za mladino, zlasti visokošolsko. Ob križarskem oziroma svobodnejšem katoliškem središču sta se pojavljali dve struji, ena, ki jo je vodil prof. Ernest Tomc, drugo je začel zbirati univ. prof. Lambert Erlich.«²⁶

Ernest Tomc, srednješolski profesor in politik, je vodil dijaško organizacijo KA – mladce, imenovane Mladci Kristusa kralja; Erlich pa študentsko organizacijo KA – stražarje, imenovano po glasilu *Straža v viharju*. Koblar poudarja, da je šlo pri KA v prvi vrsti za idejno obvladovanje vernikov, torej za politično moč katolicizma. Za KA je bil nasprotnik vsak, kdor je postavljaj v ospredje bodisi vprašanje osebno odgovorne krščanske eksistence, kakor ga je prenovitveno mladinsko gibanje križarstvo, bodisi je skušaj s kulturno in kritično mislijo razreševati probleme sodobne družbe in kristjanov angažma v njej.

»Naravno, da obema strujama Dom in svet ni mogel biti pogodou. Ko sta se borili za svoje prvenstvo in veljavo druga proti drugi, sta se našli edini v nasprotju do nas. In čim bolj je Dom in svet v posameznih ideoloških člankih skušaj prodreti skozi duhovno krizo

²⁵ Za konservativne katoliške teologe je bila sporna izjava: »Če bi bil Rus, bi bil pravoslaven, če bi bil Prus, bi bil protestant, ker sem Slovenec, sem katoličan.« – Dolgan, *Kriza revije »Dom in svet«*, 13.

²⁶ *Ibid.*, 37–38, 40. Ernest Tomc (1885–1942), srednješolski profesor in politik, aktiven v katoliški telovadni organizaciji Orel, ustanovitelj in voditelj mladcev, je zagovarjal Mahničeva stališča borbenega katolicizma. Lambert Erlich, narodno zaveden koroški Slovenec, duhovnik, univerzitetni profesor, ustanovitelj in voditelj akademskega kluba stražarjev, je bil širših pogledov in bolj izobražen. V začetku vojne je bil predviden za člana kraljeve vlade v izgnanstvu, a ga zaradi klerikalnih stališč niso sprejeli. Zagovarjal je odpor zoper okupatorja in nasprotoval paktiranju s italijanskimi okupacijskimi oblastmi. Po prvem valu revolucijskega nasilja pa je podprl ustanavljanje vaških straž. Leta 1942 ga je VOS likvidirala.

modernega katoliškega človeka, tem bolj so se čutile neprijaznosti na obeh straneh, pri voditeljih mladcev in stražarjev.«²⁷

Obe mladinski organizaciji, med seboj sicer tekmovalni, sta kot del slovenske KA v skladu s papeškimi navodili vodili predvsem borbo s komunizmom in vsemi, ki so izražali zahteve po korenitih socialnih in političnih spremembah. Tako je že ta krog označil krščanske socialiste, vključno s križarskim gibanjem, ki je v času radikalno nasprotujoče si politizacije katoliškega tabora že izzvenelo, za prokomunistične. Ta tendenciozna oznaka je nato prevladala v spisih politične emigracije in se danes skuša uveljaviti tudi v domovini.

Polemiko je sprožil napad na križarsko gibanje v članku *Kriza besede*, ki ga je objavila *Straža v viharju*, zato so avtorstvo nepodpisanega članka pripisovali Erlichu. Članek očita, da se je mladinsko gibanje izgubljalo v narejenem bogoiskatelstvu, zavračalo pa cerkveno avtoriteto, zato od njega ni »ostalo [...] drugega kot besedičenje«. In sklene zapis v vprašanjem, zakaj »katoliško orientirana revija [...] ne najde bolj perečih problemov«.²⁸

Na članek *Kriza besede* se je v *DS* odzval Kocbek z zapisom *Enemu izmed ozkih*. Kocbek odgovarja z brezkompromisno oceno idejne in politične usmeritve katoliške mladine, organizirane v KA:

»Vsi vidimo notranjo zvezo med konservativnim zaokretom na desno in med zožitvijo človekove svobode, med nastopom svetovne reakcije in med popuščanjem univerzalne polnosti v današnji mladini. Mladi rod pada kar povprek pod vplive programov, od ekonomsko političnih teorij do svetovno nazorskih akcij, zateka se v vablljivo podobo zunanjega reda, od korporacijskega krščanstva do konservativnega fašizma. Veliko upanje povojnih let izginja, lepi začetki se rušijo, mladina postaja plen starih taborov«.²⁹

Taka neposredna sodba je bila pri nasprotnikih razumljena kot poziv na javen ideološki spopad, ki ga je politični katolicizem s svojim nastopanjem sicer iskal. Ideološki boj na Slovenskem je tako postal neizprosen. KA je svoj boj zoper liberalizem in komunizem razširila in osredotočila predvsem na krščanskosocialistični blok. Pot krščanskih socialistov v združitve vseh levih sil v protifašistično koalicijo je bila s tem praktično sugerirana.

Erlichovi stražarji so po letu 1935 javno pozivali v boj zoper komunizem in se jasno zavzemali za katoliški integritetizem. Tudi Tomčevi mladci so se pridružili tej smeri in se izrecno naslonili na Mahničovo ideologijo, imenovali so ga svojega učitelja in vzornika. SLS je po glavnem uredniku *Slovenca* dr. Ahčinu že maja 1933 zavzela jasno stališče glede fašizma in komunizma. Fašizem naj bi imel »mного simpatičnih potez za katoličana«, ker se trudi za moralni dvig, za odpravo razrednega boja in

²⁷ Ibid., 41.

²⁸ Ibid., 95–97.

²⁹ Ibid., 123.

ostvaritev stanovske države, sloneče na korporacijah. Trdil je, da vse, kar je pozitivnega na fašizmu, izvira iz krščanstva in je zato del protiboljševiške fronte, čeprav uveljavlja makiavelizem.³⁰ Tako stališče je bilo odločen odgovor na razmišljanje nekaterih krščanskih socialistov, posebno iz vrst JSZ, da se leve politične sile povežejo s komunisti v skupno akcijo proti desnim silam, ki so tedaj že začele preurejati Evropo po ideologiji »novega reda«.

V obrambo križarskega gibanja se je vključil tudi Mirko Javornik, tedaj še simpatizer gibanja, ki pa je med vojno in v emigraciji zavzel izrazito protikomunistično stališče in zavračal krščanski socializem. V članku *Dva odgovora* je celo ostrejši od Kocbeka:

»Trditve, ki jih je brezimnik nanesel v svoj članek, so presenetljive po svoji idilični navivnosti, ki ne vidi dejstev na lastni strani, in krivične, v kolikor pomenijo surov udarec skoro vseh slovenski povojni katoliški duhovni tvornosti. Vzbudile so odpor ne le pri vseh ljudeh, ki so bili nekdanjemu mladinskemu gibanju blizu, temveč celo na lastni strani pri vseh onih, ki se zavedajo, koliko pobud in novih ljudi je zlasti katoliška kultura dobila od novega gibanja. [...] Mladinsko gibanje, ki ga Erlichovsko-Tomčevska duševnost že od vseh začetkov trudi prikazati kot severnjaško, protestantsko herezijo, ni bil pokret v dotedanem smislu. [...] Bilo je izraz nastajajoče miselnosti o reformaciji katoličanovega življenjskega udejstvovanja v smislu božjih in cerkvenih zapovedi. [...] Dejstvo je, da je katoliška kultura in umetniška tvornost prav s prihodom ljudi iz mladinskega gibanja vzrasla na višek in na dominanten položaj po kvaliteti in formi, daleč nad druge, bodisi liberalne ali katerekoli druge skupine. [...] Kot človeka, ki vsa ta leta razkroja v katoliški mladinski skupnosti po razpustitvi opazujem tako pogubne posledice zunanjih sil, kakor še usodnejše nasledke notranje praznote in nemoči, ki jo je organizacija ob likvidaciji v sebi kazala, [...] me spravlja v času reševanja poslednjih sil in čet v začudenje neorientiranost in zatišna brezskrbnost bodočih 'firerjev' slovenske katoliške mladine.«³¹

Posebno vlogo v teh idejnih bojih je imel Andrej Gosar, ki je veljal za strokovno avtoriteto v gospodarskih in družbenih vprašanjih. Nadaljeval je namreč temeljna izhodišča Krekove socialnopolitične misli. Na to kažeta dve osnovni usmeritvi Krekove socialne teorije. V članku *Po čem se bodo ločile politične stranke v bodočnosti* Krek zelo točno predvidi razvoj socialne politike v prihodnosti: »Diferenciranje političnih strank se bo kmalu jelo vršiti izključno na temelju gospodarske vede. Socialna revolucija in socialna reforma postaneta ločilni paroli.«³² Gosar je izhajajoč od tu razvil

³⁰ *Zgodovina Slovencev*, 658–59.

³¹ Mirko Javornik (1909–1986), pisatelj in urednik *Slovenskega doma*, ki je med vojno postal protikomunistično usmerjen. Po vojni emigriral, v Trstu sodeloval pri ustanovitvi slovenskega radia. Po odhodu v ZDA sodelavec pri ameriški vladi, zadolžen za Jugoslavijo. Citat iz članka »Dva odgovora,« *Kriza revije »Dom in svet«*, 105, 106 in 109.

³² Janez Evangelist Krek, »Po čem se bodo ločile politične stranke v bodočnosti,« *Katoliški obzornik* VII, 1903. Gl. tudi Janez Evangelist Krek, *Izbrani spisi V*, ur. Vinko Brumen (Celje: Mohorjeva družba, 1993), 273.

celovito gospodarsko teorijo na znanstvenih načelih sodobnega gospodarstva, ki ga določa trg. Ob tem pa zahteval na krščanski etiki zasnovano socialno redistribucijo dobrin in razpršitev lastništva kapitala s podružbljanjem, kar bi morala zagotavljati država s socialno zakonodajo. Vztrajno je enako kot Krek zagovarjal socialni reformizem, pri katerem je mogoče uveljaviti tudi načela gospodarske vede ob etični odgovornosti države in družbenih dejavnikov za ohranjanje socialne stabilnosti družbe. Revolucijo je odklanjal ne samo zaradi nasilne akcije, ampak tudi zato, ker so revolucionarne ideologije na čelu z marksizmom izključevale načela gospodarske stroke in s tem rušile gospodarsko vzdržnost socialno urejene države. Drugo Krekovo načelo, ki ga je Gosar dosledno upošteval, pa zadeva etična načela družbenega in gospodarskega delovanja. Krek je v članku *Etični temelji gospodarske vede* postavil izhodišče za Gosarjevo gospodarsko-socialno teorijo: »Subjekt gospodarstva je človek.« Od tod razvija tudi primat etičnega delovanja v gospodarstvu in politiki: »Etična načela pa ne uče samo, da sme država posegati v gospodarsko življenje, marveč kažejo tudi meje njenemu delovanju. [...] Brez etike ni mogoča temeljita gospodarska veda pa tudi ne socialna reforma.«³³ Gosar je ves svoj družbeni nauk temeljil na načelih evangeljske etike in socialnega nauka Cerkve. To smer je posebno po II. vatikanskem koncilu zagovarjal tudi cerkveni socialni nauk.³⁴

Gosar je razvijal svojo gospodarsko in socialno teorijo na Krekovih načelih krščanskega socializma. Tako je zagovarjal tržno gospodarstvo, osebno lastnino in osebno pobudo pri vodenju proizvodnje, se pravi tudi tekmovalnost. Zaradi moderne gospodarske teorije je prihajal v nasprotje tudi z bolj radikalnimi teoretiki krščanskega socializma, kot je bil npr. p. Angelik Tominec. Predvsem pa je bil v nenehnem strokovnem sporu z Alešem Ušeničnikom, profesorjem filozofije in sociologije na ljubljanskem bogoslovju in uradnim teoretikom socialne politike SLS. V spominskem spisu *Glas vprijočega v puščavi* kritično govori o svojih polemikah z Ušeničnikom in tradicionalno socialno smerjo slovenskega političnega katolicizma.³⁵ Enako kot Krek pa je zagovarjal stališče, da se gospodarstvo in socialna politika urejata dosledno po

³³ Janez Evangelist Krek, »Etični temelji gospodarske vede,« *Katoliški obzornik* VII, 1903. Krek, *Izbrani spisi* V, 275 in 286.

³⁴ Socialni nauk II. vatikanskega koncila, objavljen v pastoralni konstituciji Cerkev v sedanjem svetu *Guadium et spes* (GS) npr. naroča: »Družbeni red in njegov napredek se morata neprestano usmerjati v blagor oseb [...]« – GS, 58. »Enako dostojanstvo oseb zahteva, da pride do bolj človeških in pravičnih življenjskih razmer. Prevelike gospodarske in družbene neenakosti med člani ali narodi ene same človeške družine zbujejo pohujšanje in nasprotujejo socialni pravičnosti, dostojanstvu človeške osebe, pa tudi družbenemu in mednarodnemu miru.« – GS, 29,3. »Človeško delo [...] je nekaj višjega kakor pa ostale prvine gospodarskega življenja.« – GS, 67,1. Janez Juhant in Rafko Valenčič, ur., *Družbeni nauk Cerkve* (Celje: Mohorjeva družba, 1994).

³⁵ »Ušeničnik je v svoji *Sociologiji* učil, da ima stvar vrednost zato, ker je rabna [...] Brž ko je namreč krščansko socialno gibanje svoje nauk naslonilo na vprašanje vrednosti dobrin (namreč, da vsa vrednost produktov izhaja iz dela), in ne na njihovo ceno, je s tem že zagazilo v tista nerešljiva vprašanja, ki jih ni mogoče razvozlati drugače, kakor jih je razvozlat Marx, ki jih je z revolucijo enostavno spravil s sveta.« Zato očita konservativni krščanski socialni smeri, posebej Ušeničniku, da je s svojo teorijo naravnost potisnil levo krščansko socialistično smer, ki v moralizatorskih koncepcijah cerkvene socialne doktrine ni mogla videti kakšne realne poti za preobrazbo družbe, da se je oprijela marksistične teorije

načelih krščanskega etosa in družbenega nauka cerkve. Da bi gospodarstvo bilo v službi človeka in družbe, je predlagal podružbljenje kapitala in proizvodnih sredstev, razpršitev kapitala in soupravo delavskega zastopstva pri vodenju podjetij. To pa bi po njegovi družbeni teoriji zahtevalo tudi zamenjavo predstavniške demokracije s samoupravo na vseh ravneh družbenega življenja in državne strukture.

Gosar je kot dosleden reformist odklanjal revolucionarno družbeno preobrazbo, zato se je osamil tudi od radikalnih krščanskosocialističnih organizacij. Razhajanje katoliškega tabora torej ni bilo bipolarno, kar je nekako obveljalo v zgodovinskem spominu. Tu se je nakazovala tudi tretja pot reševanja politične in gospodarsko-socialne usode slovenskega naroda, a zaradi ideološke ozkosti obeh taborov ni imela nobenega odziva v predvojni politiki. Imela pa je kar nekaj zagovornikov med mlajšimi pravniki in ekonomisti, ki pa svoje politične skupine pred vojno niso organizirali.³⁶

Premišljevanje o Španiji

O *Premišljevanju o Španiji* se je uveljavilo stališče, da pomeni ključni vzrok za idejni razhod med katoliškim izobraženstvom pred drugo vojno. Toda dokončno ideološko delitev duhov med katoliškim izobraženstvom je izzvala že okrožnica *Quadragesimo anno*, predvsem njena uradna cerkvena interpretacija na Slovenskem, čeprav je to dejstvo spričo burnih notranjepolitičnih dogodkov ostalo nekako prikrito.

Španska državljanska vojna je ideološka nasprotja v katoliškem taboru vsekakor zaostila. Klerikalna stran, posebno dnevnik *Slovenec*, ki je leta 1936 in 1937 tendenciozno pisal o španski državljanski vojni, s posebnim poudarkom na obsodbi ljudskofrontnega povezovanja, je objavo Kocbekovega esejja razumela kot napad na svoja stališča. Kocbekov namen s *Premišljevanjem* pa je bil podati bolj uravnoteženo sliko španske tragedije, pri čemer se je seveda posluževal poročil španski republikani naklonjenih piscev iz zahodne Evrope. Esej je bil pisan z literarnim jezikom, zato slikovito in čustveno, česar nasprotna stran pri svojih odzivih ni upoštevala, verjetno niti ne doжела. Še manj je razumela, da želi Kocbek izzvati normalno debato, v kateri bi si javnost ustvarila objektivno stališče. To v pregretem političnem ozračju pač ni bilo mogoče. Kocbek je poanto esejja podal v uvodu, ta pa je bila v kritiki ideologij časa, ki se v boju zoper osebno in družbeno svobodo človeka poslužujejo prikrievanja resničnih razmer in zatirajo herojskega duha ljudi, ki hočejo uresničiti novo družbeno stvarnost za novega človeka. V tem smislu podaja duhovnonazorsko in psihosocialno analizo fašizma kot izraza meščanske mentalitete ter katoliške statične miselnosti in družbene države. »Srečujeta se in združujeta se družbeni meščan, človek družbenih prednosti [...] in duhovni meščan, človek notranjega farizejstva, ter hočeta

revolucionarne spremembe družbenega sistema in ni ohranila trezne in učinkovite smeri družbenega reformizma. – Gosar, *Glas vprijočega v puščavi*, 97.

³⁶ Vidni predstavnik te smeri je bil gospodarstvenik Lado Ločniškar, ki je leta 1994 pri celjski Mohorjevi družbi izdal posodobljeno in skrajšano verzijo Gosarjevega temeljnega dela pod naslovom *Za nov družbeni red* v želji, da bi krščanski socialci po državni osamosvojitvi zasnovali svojo politiko po Gosarjevih načelih. A ta politična opcija se ni prijela.

z enako dejavnostjo dokazati, da sta vredna svojih privilegijev. Tako je nastal in nastaja fašizem.«³⁷ Kocbek citira tudi Nikolaja Berdjajeva, da »je duhovniški stan že od nekdaj kazal nagnjenje v meščanstvo«,³⁸ se pravi v lagodnost in varnost privilegijev, ki jih je užival meščanski stan. V tem vidi tudi glavni razlog, zakaj se je kler vezal na meščanski razred, ki je bil v svojem času nosilec oblasti.

Kocbek poudarja, da »pretresljiv primer (te slepe zaverovanosti v fašistični novi red – op.) nudi Španija«. Navaja, da španski katoliški listi in pismo španskih škofov evropskim govore samo o zločinih boljševiške revolucije, s katero enačijo boj vseh republikancev za obrambo republike, in pozivajo na križarsko vojno zoper boljševike, ničesar pa ne razložijo o vzrokih za to vojno in ne omenjajo grozodejstev fašistične falange. V sklepnem stavku uvoda jasno poudarja, v čem vidi poglavitni vzrok za špansko državljansko vojno: »Vzroki strašnega obračuna v Španiji niso verski, ampak družbeni.«³⁹

Predvsem te zadnje ugotovitve politični katolicizem ni mogel sprejeti, saj je na obrambi vere gradil svojo militantno politiko. Prav zato je Kocbekova analiza razburila nosilce slovenskega političnega katolicizma, ker je razkrinkala njihovo mentaliteto družbene neorientiranosti, hlapčevstva tujemu in predvsem strahu pred tveganjem ter vztrajno iskanje zavetja v varni udobnosti meščanskega in gruntarskega življenja, čeprav se je to zavetje ob prihajajoči vojni vihri izkazalo za utvaro. Ker slovensko cerkveno vodstvo in voditelji klerikalne politike niso zmogli ustrezne samorefleksije, so svojo ideološko slepoto in moralno nemoč prekrili z obsodbo primernege, a za samo analizo nebitnega stavka, češ da je neskladen s katoliškim verskim naukom in da gre za netočne, kar prirejene informacije o razmerah v španski državljanski vojni. Prav dejstvo, da je ljubljansko cerkveno vodstvo obsodilo članek na osnovi za celotno analizo nepomembnega stavka, kaže, da jih je zbudila predvsem psihosocialna in duhovna analiza fašizma, ki je razkrila, da se v okrilje fašističnega sistema zatekajo zaradi svoje volje po oblasti in pričakovanja, da bodo ohranili svoje družbene privilegije s pomočjo fašističnega družbenega reda. Zbudlo jih je tudi razkrinkanje laži krščanskosti fašizma.

Kamen spotike za cerkveno vodstvo je bil stavek: »Vse herezije in odpadi so bili navadno očitna dejanja, duhovno junaštvo prepričanih ljudi, ki se po svoji vesti odločajo za večjo in boljšo resnico, meščanski odpad pa je zahrbtnen, zakrit, pomeni zahrbtno zamenjevanje višjih vrednot v nižje [...]«⁴⁰ Cerkevna obsodba Kocbekovega stavka iz razprave v *Ljubljanskem škofjskem listu*, češ da je »zmožen vzbuditi v čitateljih krivične sodbe o katoliški cerkvi in mržnjo do nje [...] (da je) zmoten in nasprotuje stališču in nauku katoliške cerkve«,⁴¹ je bila z dogmatičnega vidika nesmiselna. Kocbekov stavek ne daje nobene dogmatične sodbe o heretikih, v ničemer ne nasprotuje nauku cerkve, ampak gre za sociološko tezo o psihološki naravi heretikov. Obsodba tako marginalnega stavka samo razgalja pritlehno instrumentalizacijo teologije, ki je zdrsnila na raven golega ideološkega boja. Obsodba je torej imela drug cilj, ne obrambe pravovernosti.

³⁷ Dolgan, *Kriza revije »Dom in svet«*, 156.

³⁸ Ibid., 157.

³⁹ Ibid., 158.

⁴⁰ Ibid., 155–56.

⁴¹ Ibid., 279.

S težo cerkvene avtoritete je hotela izničiti Kocbekov prikaz španskih razmer s ciljem, da se prepreči resna debata o španski krizi. Predvsem je hotela izničiti vsak namig, da se slovenske politične razmere zaostrojuje v smer španske krize, da tudi slovenska družba drsi iz ideološkega boja v državljanski spopad in da je vzrok za to na strani militantnega političnega katolicizma in stalinistične partije na Slovenskem. Namen obsodbe je bil mobilizirati duhovščino in vdano katoliško ljudstvo za boj proti slovenskemu komunizmu in njegovim sopotnikom. Položaji levih sil so se tedaj že jasno zarisovali. Ideja ljudskofrontnega povezovanja je bila na slovenski levici vse bolj živa. Od cerkvene obsodbe kot obrambe vere do propagandnega pozivanja na državljansko vojno za obrambo vere in Boga⁴² je bil samo še korak. Tak namen obsodbe razkriva tudi objava *Skupnega pisma španskih škofov škofom vsega sveta zaradi vojne v Španiji*,⁴³ ki je bilo v prevodu objavljeno v posebni prilogi škofijskega lista.

Temeljno sporočilo *Premišljevanja* je v razkrinkavanju fašizma in njegove sprege s političnim katolicizmom, toda prinaša tudi ostro obsodbo komunizma in njegove revolucije, ki v enaki meri zatira svobodo človeka, ga uporablja zgolj kot sredstvo svojega boja in s tem krni njegovo osebnost na golo uporabno reč.

»Kot kristjani obsojamo levičarsko brezobzirnost, zato moramo grajati tudi desničarsko silovitost. Če kot kristjani nikakor ne moremo odobravati rdečega nasilja, tako in še bolj ne smemo molčati ob belem terorju. [...] Nikdo ne more tajiti težkih dejanj, ki so se od začetka republike do danes, posebno pa zdaj v državljanski vojni dogodila nad katoliško Cerkvijo in njenimi verniki. [...] Vse to je treba ostro obsoditi, obenem pa prodreti v njih dogajanja.«⁴⁴

Ta del kritične analize španske državljanske vojne je nasprotna stran spregledala. Partija pa je Kocbeku zamerila kritiko nasilja španske revolucije, zato je članek ignorirala.

Hkrati pa je Kocbek poudaril tudi, da je velik del duhovnikov in katoličanov kljub anarhičnemu nasilju revolucije stopil v bran republiki:

»Ob junaštvu baskiških duhovnikov, ki stojijo sredi svojega ljudstva, pa ne smemo pozabiti tudi na one duhovnike po Kataloniji in Španiji, ki so se pridružili republikanski vladi zato, da bi z ljubeznijo in zvestobo rešili tisto, kar se z mečem ne da, namreč duhovni ugled katolištva. [...] Poleg ljudskih duhovnikov stoje katoliški izobraženci.«⁴⁵

⁴² Izjava škofa Rožmana: »Vi slovenski domobranci ste na straži, da branite in čuvate [...] sveta in svetla izročila in vero v Boga.« – Doroteja Lešnik in Gregor Tomc, *Rdeče in črno: Slovensko partizanstvo in domobranstvo* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995), 149.

⁴³ Pismo je objavil *Ljubljanski škofijski list* 74, 1937, posebna priloga k št. 10. Škof Gregorij Rožman pa je napovedal njegovo objavo v *Ljubljanskem škofijskem listu* št. 8 s sledečim obvestilom: »Pastirski list španskih škofov bom na primeren način objavil v pravilni pouk vsem vernikom.« – Dolgan, *Kriza revije »Dom in svet«*, 279.

⁴⁴ Ibid., 164 in 166.

⁴⁵ Ibid., 172.

Prav te ugotovitve so bile pozneje vodilo Kocbeka in levega katoliškega bloka, tudi mnogih slovenskih duhovnikov, pri odločitvi za osvobodilni boj.

Kocbeku bi bilo mogoče očitati, da je v fašizmu zaradi njegove železne logike absolutnega diktata videl večje zlo kot v komunistični revoluciji in njeni stihiji.

»Fašizem si povsod nadeva obliko protikomunističnega borca, v resnici pa v njegovih vrstah človek ravno tako izgublja osebnost in svobodo. Poleg tega pa fašizem greši z zakrivanjem družbene resnice v imenu spodobnosti, tako da krivico pokriva s plaščem reda. [...] V tej navidezno enotni resnici je fašizem celo nevarnejši od komunizma, kajti če komunizem jasno in odprto gradi svoj napačni nazor, potem fašizem gradi svojega v navideznem skladju z vsemi duhovnimi načeli in ustanovami, v resnici pa razkraja sveti duh svobode z brezpogojno brambo dosedanjega reda. Še vedno zveni Haeckerjevo vprašanje: Kaj je več: mrtva resnica ali živa laž?«⁴⁶

Ta poudarek, da je zaradi svoje perverzne prikritosti fašizem nevarnejši od komunizma, je v pričakujoči vojni in revoluciji pomenil svojevrsten poziv na odkrit boj demokratičnih družbenih sil s fašizmom na pohodu, ki je iz Španije, Nemčije in Italije stegoval svoje roke po vsej Evropi, predvsem med frustriranimi ali nesvobodnimi narodi, kot so bili Slovenci, Hrvati, Slovaki, Madžari in njim podobni. Ta ocena o večji nevarnosti fašizma v nasprotju s komunizmom za družbeni red in mir med narodi je bila med bistroidnejšimi Kocbekovimi ocenami, saj je med vojno enako stališče zavzela tudi vatikanska politika,⁴⁷ kar pa, žal, ni streznilo večine slovenskega klera v Ljubljanski pokrajini in politikov katoliškega desnega bloka.

Nedvomno je pismo španskih škofov evropskim škofom pri slovenski desni politiki imelo največji vpliv zaradi ostre kritike ljudske fronte, ki je združila špansko levico v boju za obrambo republike. Kakor je bilo že rečeno, je bila ljudska fronta projekt VII. kongresa Kominterne (Moskva, 25. 7.–21. 8. 35), da bi na volitvah leta 1936 v Španiji obstala republika in da bi vodstvo leveice obdržala KPŠ. Ideja združitve leveice je bila uspešna, a obramba revolucije zaradi anarhije, neučinkovitega vojaškega vodstva in predvsem diktata boljševikov neučinkovita. Je pa dejstvo, da je bil to projekt Kominterne, kar je služilo španski desnici in vodstvu katoliške Cerkve za učinkovito

⁴⁶ Ibid., 156–57.

⁴⁷ Pij XI. je ob španski državljanski vojni ostro obsodil komunizem v encikliki *Divini Redemptoris* (DR – *Proti brezbožnemu komunizmu*): »Komunizem je po svojem bistvu notranje zločest, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture [...]« Papež ob obsodbi republikanske vojske zamolči grozodejstva fašistične strani. Tudi prezre, da komunisti ne predstavljajo vse republikanske vojske. Opozori pa na nevarnost širjenja revolucije v druge dežele: »Kdorkoli, [...], ki je še pri pameti, [...] se ne bi zgrozil, če pomisli, da se sedaj godi v Španiji, zgoditi tudi po drugih kulturnih deželah.« – DR, 20. Na to papeževo stališče se je opirala propaganda slovenske katoliške desnice. Toda Pij XI. je marca 1937 obsodil tudi nacizem z encikliko *Mit brennender Sorge*. Ta vsekakor ni odmevala v slovenskem katoliškem tisku. Toda ko je med vojno vodstvo katoliške cerkve v ZDA vprašalo papeža Pija XII., ali naj podpre ameriško vlado, ki se je odločila za sodelovanje s sovjeti v borbi zoper sile osi, se je ta jasno izrazil, da je nacizem večje zlo kot komunizem. Tega slovenski klerikalci niso razumeli.

propagando proti republikanskemu bloku in tudi za propagando proti komunizmu drugod po Evropi. *Slovenec* je v svojih prikazih španske državljanske vojne poudarjal prav to dejstvo. Zato je tudi razumljivo, da je že pred ustanovitvijo Protiimperialistične fronte oziroma OF pozival na boj zoper komunizem in revolucijo, ko se NOB še niti ni začela organizirati.

Najbolj umirjeno in objektivno se je na *Premišljevanje* odzval Andrej Gosar v *Delavski pravici*, glasilu JSZ, s člankom *Po usodni poti*. Najprej ugotavlja, da je bil članek pri večini bralcev razumljen kot osvetlitev dogodkov v Španiji še z druge strani, da bi postala slika o španski državljanski vojni resničnejša in bolj poučljiva. Nato pa poudari, da glavni razlog za napade na Kocbeka niso njegovi pogledi na špansko revolucijo, pač pa drugi »vzroki in razlogi«. Ugotavlja, da je bil takšen odziv mogoč

»le zaradi posebnih razmer, kakršne so v naših vrstah nastale in dozorele v teku zadnjih let. [...] Ti dogodki namreč kažejo, da je v našem katoliškem krogu prevladala in dobila odločilen vpliv peščica najbolj ozkih, pa tudi toliko bolj nestrpnih in nasilnih ljudi, ki proglašajo sami sebe za nekakšno katoliško elito, [...], vsem tistim pa, ki se ne morejo slepo podrediti njihovim nazorom in ciljem, odrekajo vso pravovernost ter jih žigosajo in obsojajo kot nekake krivoverce [...] Ti samozvani varuhi pravovernosti ne dopuščajo v nobenem, tudi ne v najbolj nenačelnem, zgolj praktičnem vprašanju nikake svobode in nikakega razgovora. [...] zasedli [so] domala vsa važnejša odborniška in druga vodilna mesta v slovenskih katoliških organizacijah in ustanovah. Od koder obvladajo domala vsa gmotna in organizatorična sredstva ter ves katoliški tisk.«⁴⁸

Te samozvance imenuje »čudni diktatorji v katoliških vrstah« in sklepa: »[...] ti naši samozvani čuvarji pravovernosti (so) najbolj nevaren razdiralni element, kar ga je bilo kdaj v našem katoliškem občestvu, so kakor dinamit, ki bo naše katoliške vrste prej ali slej razgnal.« In sklene: »To so zablode, ki se dajo pojasniti edinole s tem, ker živimo v dobi, ko je nasilje najvažnejše sredstvo za vodstvo in organizacijo družbenega življenja.« In naravnost jasnovidno napove, do bo zaslepljenost političnega katolicizma vodila »v propadanje in končno v propad vsega našega slovenskega katoliškega gibanja«. ⁴⁹ To se je z zmago revolucije žal tudi zgodilo.

Premišljevanje je vsekakor prevetrilo slovenski politični prostor in je pred razširitvijo vojne k nam izzvalo nujno opredelitev slovenskih izobražencev in politikov za odziv nanjo. Skupina krščanskih socialistov razumnikov je skupaj s Kocbekom leta 1938 ustanovila revijo *Dejanje*, ki je bistveno prispevala k prebujanju slovenskega izobraženstva. Krščanski socialisti so naslednje leto poskušali ustanoviti skupno stranko levih sil, ki jo je napovedalo glasilo *Slovenska politika*.⁵⁰ Oblast je stranko in izda-

⁴⁸ Dolgan, *Kriza revije »Dom in svet«*, 270–71.

⁴⁹ *Ibid.*, 273–74.

⁵⁰ *Slovensko politiko* so kot avtorji člankov podpisali Aleš Stanovnik, Edvard Kocbek in dr. Tomaž Furlan.

janje glasila onemogočila, kar je vzelo še zadnjo možnost, da se krščanski socialisti organizirajo kot politična stranka, ki bi imela v koaliciji levih sil prevladujoč vpliv. Potek osvobodilne borbe in družbene preobrazbe bi bil gotovo drugačen. Krščanski socialisti so potem na tajnem posvetu v Laškem spomladi 1940 sklenili sodelovati s KP Slovenije in pozvali k ustanovitvi ljudske fronte. Partija je poziv sprva zavrnila zaradi kritike sovjetskega komunizma, ki so ga videli v Kocbekovem *Premišljevanju* in nekaterih prispevkih v *Dejanju*. Verjetno pa tudi zato, da je po tem, ko je tak poziv na leve sile naslovila sama, lahko zahtevala vodilni položaj. Ustanovitev OF kot koalicije vseh narodnoobrambnih sil pa je potrdila pravilno stališče krščanskih socialistov, da je za obrambo domovine in spremembo družbenega reda potrebna združitev vseh narodno in socialno zavednih sil v skupno fronto. Potrdila pa je tudi Kocbekovo domnevo, ki jo je zapisal že leta 1932, namreč, da bo sodelovanje s komunisti za krščanske socialiste tudi tragično.⁵¹

Kocbekovo *Premišljevanje* je bilo osrednja kristalizacijska točka, ki je povzročila dokončen razkol katoliškega tabora pa tudi omogočila prebuditev levih političnih sil za skupen boj. Kristalizacijska točka pa je postalo predvsem zaradi militantnega odziva desnega katoliškega bloka, saj bi samo po sebi imelo le težo uravnotežujočega prikaza razmer v Španiji, ki jih je klerikalni tisk enostransko prikazoval. To pa kaže, kako so politične strasti na Slovenskem že nekaj let pred vojno dosegle vrelišče, možnosti za dialog in demokratični kompromis, ki bi Slovence poenotil v narodnoobrambni drži, pa ni bilo več.

Andrej Gosar v svojih spominih *Glas vpijočega v puščavi* ugotavlja, da »stara krščanskosocialna smer [...] ni mogla s svojim socialnim programom in delom pritegniti nase delavskih množic in jih obvarovati pred komunizmom.«⁵² In sklepa:

»Tako torej res ni bilo nič čudnega, če so se mnogi iskreni pristaši krščanskosocialnega gibanja in nazora zatekli k marksizmu. Zakaj iz tradicionalnih osnov krščanskosocialnega nazora ni vodila v večini bistvenih vprašanj od golih besed k dejanjem sploh nobena druga pot. [...] Kdor se s tem [drobnimi popravki socialne politike – op.] ni hotel ali ni mogel zadovoljiti, se je lahko odločil samo še za marksizem.«⁵³

K tej Gosarjevi ugotovitvi bi bilo smiselno še obrobno pojasnilo o nekaterih današnjih interpretacijah predvojnega krščanskega mladinskega gibanja in krščanskosocialne akcije.

Tudi Ruda Jurčec, ki je pripadal desnemu katoliškemu bloku, je bil kritičen do konservativnih duhovnih in političnih voditeljev lastnega tabora: »Kako beden je bil položaj, dokazuje dejstvo, da križarstvo v velikem zboru ljubljanskih teologov ni našlo voditelja, ki bi gibanje zajel in ga dobro in vedro uravnaval v pravo smer.« Temu mnenju pritrjuje tudi Matija Ogrin in v potrditev navaja prav to Jurččevo

⁵¹ Gl. opombo 17.

⁵² Gosar, *Glas vpijočega v puščavi*, 133.

⁵³ *Ibid.*, 109, 131.

ugotovitev: »Slovensko križarstvo takšnega voditelja ni imelo. Vendar ne samo po svoji krivdi.«⁵⁴

* * *

Matija Ogrin, avtor študije v zborniku *Kriza revije »Dom in svet« leta 1937*, točno ugotavlja:

»Ob Kocbekovem članku *Premišljevanje o Španiji* so se dokončno pokazale globoke delitve med slovenskimi katoličani, ki so bile daljnosežne za prihodnost, njihovi viri pa so segali tudi daleč v preteklost. [...] Trenutek, ki mu je posvečen ta zbornik – kriza ob izidu Kocbekovega *Premišljevanja o Španiji* – je [...] trenutek, ki ga je mogoče razumeti le iz dolgoročnih procesov, ki so v slovenskem katolištvu potekali že desetletja poprej.«⁵⁵

Vendar iz Ogrinovega prikaza razmer v predvojni slovenski kulturi in politiki izbija enostransko prikazovanje krščanskih socialistov, mestoma tudi netočno, posebno še ocena križarskega gibanja in Edvarda Kocbeka. Videti je, da avtor izhaja iz ocen povojne politične emigracije. Emigrantski opisi predvojnih in medvojnih dogodkov na Slovenskem so pisani s stališča apologije njihove lastne držbe in s tem zanikanja njihove sokrivde za državljansko vojno pri nas in seveda za njene posledice, ki jih čutimo še danes. Tak pogled je iz osebnega, prizadetega gledišča razumljiv. Ni pa sprejemljiv za današnjo objektivno in s tem strokovno zgodovinsko analizo, ki naj bi končno osvetlila dogodke v pravi luči. Pri tem je seveda nujno upoštevati, da je osebni vidik pri zgodovinskih presojah vedno prisoten, a mora biti kot tak razvidno poudarjen, ne zaviti v kopreno absolutne objektivnosti.

Očitno gre pri Ogrinu za statično teološko mišljenje, ki ne more razumeti krščanske eksistence zunaj okvira dogmatičnega obzorja in institucionalne avtoritarnosti. Iz tega pogleda seveda ni mogoče dojeti fenomena križarskega gibanja niti idej krščanskega socializma. Ogrin ima pravico do osebne vrednostne sodbe o zgodovinskih dejstvih in osebnostih. A bi moral pojasniti, da je tako ocenjevanje zadeva nazorskega premisleka, in ne objektivnega zgodovinoписа. Zato je osebne poglede in ocene nujno izrekati na ozadju transparentno izražene nazorske orientacije in zgolj kot lastno sodbo. Preteklo obdobje ideoloških presoj, ki so se vsiljevale kot objektivne, bi morale zaradi svojega negativnega učinkovanja dati dovolj poduka, da je treba ta način preseči.

Pripomnil bi še, da se je križarsko doživljanje krščanstva navdihovalo na mističnem doživljanju Boga in na izrazito osebni veri. Ta smer je v krščanstvu prisotna od rojstva naše religije do danes. Označiti križarsko gibanje za subjektivistično je nekoliko poenostavljeno. Mladinsko krščansko prenovitveno gibanje je po prvi svetovni vojni predstavljalo gibalno duhovnega in socialnega ozaveščenja slovenske mladine, a je v času ideoloških bojev slovenske katoliške desne in leve provenience domala izzve-

⁵⁴ Dolgan, *Kriza revije »Dom in svet«*, 443.

⁵⁵ Tako v spremni študiji *Površke in žarišče krize Doma in sveta leta 1937* točno ugotavlja Matija Ogrin. – *Kriza revije »Dom in svet«*, 427.

nelo. Ocene politične emigracije in njihovih epigonov, da je zabredlo v socializem in simpatizerstvo s komunizmom, zato lahko razumemo kot tendenciozne.

Najbolj izpostavljen član križarskega gibanja Edvard Kocbek pa kljub svojim socialističnim nazorom vse do leta 1939, ko je poskušal skupaj z Alešem Stanovnikom in dr. Furlanom ustanoviti skupno stranko združenih levih skupin, ki bi vključevala tudi komuniste, s slednjimi ni sodeloval, ampak je večkrat kritiziral sovjetsko obliko socializma, tudi v *Premišljevanju*. Zato ni mogoče reči, da so on in krščanski socialisti krivi za zabijanje klina v enotno katoliško politiko, kakor meni Ogrin. Takšno podmeno je ovrigel že Andrej Gosar, ki je nepristransko sodil tudi o ravnanju krščanskih socialistov, ker je stal zunaj ideološkega spopada.

Prav tako teze, da je Kocbek zapeljal križarstvo v socializem in ga s tem izničil, ne potrjujejo zgodovinska dejstva. Že velikonedeljsko zborovanje je izpostavilo kot ključno vprašanje duhovnega preroda tudi družbeno prenovo in s tem poudarilo socialni problem. Kocbek je med umetniškimi pripadniki križarstva verjetno najbolj pereče občutil socialne probleme in potrebo po reševanju, torej tudi nagnjenje do politike. Vendar je bilo tudi med duhovniki, ki so izšli iz križarskega gibanja, kar nekaj enako usmerjenih. Da pa Kocbek ni imel izrazite želje po politiki, dokazuje dejstvo, da je v IO OF predlagal Aleša Stanovnika kot politično zrejšega in sprva zavrnil povabilo. Sam se je zavedal svoje ekstatične narave.

Toda brez izkušnje, ki mu jo je dalo izpostavljeno delo v vodstvu osvobodilnega boja, ne bi bilo ne pesnika, ne misleca, ne etično prebujenega človeka in ne kristjana s tako poglobljeno teološko vizijo, kakršen je Kocbek postal s svojim vseživljenjskim udejanjenjem. Takšna je pač moja osebna presoja.

Viri in literatura

Časopisni viri:

- Kocbek, Edvard. »Mladi.« *Beseda os sodobnih vprašanj* I, 1932, 143.
- Krek, Janez Evangelist. »Etični temelji gospodarske vede.« *Katoliški obzornik* VII, 1903.
- Krek, Janez Evangelist. »Po čem se bodo ločile politične stranke v bodočnosti.« *Katoliški obzornik* VII, 1903.

Literatura:

- Dolgan, Marjan, ur. *Kriza revije »Dom in svet« leta 1937: Zbornik dokumentov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Gosar, Andrej. *Glas vprijočega v puščavi, dvajset let ideoloških bojov in težav v slovenskem krščanskem socialnem gibanju*. Ljubljana: Revija 2000, 1987.
- Gosar, Andrej. *Za nov družabni red: Sistem krščanskega socialnega aktivizma I., II.* Celje: Družba sv. Mohorja, 1933, 1935.
- Gosar, Andrej. *Za nov družbeni red*, priredil Lado Ločniškar. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Javornik, Marjan, ur. *Enciklopedija Slovenije 2*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988.
- Juhant, Janez in Rafko Valenčič, ur. *Družbeni nauk Cerkve*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Kovačič Peršin, Peter. *Glas iz Zaliva: Pogovori z Borisom Pahorjem*. Ljubljana: Društvo 2000, 2016.
- Krek, Janez Evangelist. *Izbrani spisi V*, ur. Vinko Brumen. Celje: Mohorjeva družba, 1993.
- Krek, Janez Evangelist. *Socializem. Izbrani spisi III*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1925.
- Lešnik, Doroteja in Gregor Tomc. *Rdeče in črno: Slovensko partizanstvo in domobranstvo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.

- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlínove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

Peter Kovačič Peršin

EDVARD KOCBEK'S 'REFLECTION' ON SPAIN

S U M M A R Y

The paper deals with the tense political and ideological differences among Slovenian Catholics that arose in the 1930s, leading up to the final split upon the publication of Edvard Kocbek's essay *Pondering on Spain*. It was published in the *Dom in svet* Catholic magazine, Vol. 1937, Nos. 1–2, which was also the main cultural magazine on the territory of today's Slovenia before World War II.

However, the dissonance within the Catholic circles had already begun at the end of the 19th century; it was first reflected in the cultural and later also in the political sphere. The ossified(stale/static?) political life that had been characterised by compromising and false conformity was revived by Krek's social action that was not supported by the Catholic party; at the 1st Catholic meeting in 1892, it was in fact accepted only as a means of keeping the workers' affiliation to the Catholic Church. Krek's organisations then tried to establish their own party, yet, upon being urged by Bishop Jeglič, Krek preserved the unity of the Catholic political group in the end, also due to the fact that the war was imminent and it was crucial that the strongest political party, SLS (Slovenian Catholic People's Party), remained united. After World War I, Krek's political ideas were further pursued by Andrej Gosar, who at first enjoyed the Party's support and held several political functions. Upon the establishment of the king's dictatorship, he was removed from the Party's politics. He became a professor at the newly established university in Ljubljana, devoting himself to theoretical work relating to the establishment of a social and democratic country. As Krek's organisations were opposed to the inclusion of SLS in the dictatorship government and young Christian socialists publicly announced revolutionary views, the government abolished the Borba academic club and dissolved the core of Krek's groups. The election of the leadership of the Christian-Socialist trade union called Yugoslav Professional Association (Slovenian: Jugoslovanska strokovna zveza or JSZ), where SLS wanted to enforce their own candidate for its president, and JSZ's rejection of the principles of the *Quadragesimo anno* circular caused JSZ to break with SLS. The Spanish Civil War and Kocbek's *Pondering* encouraged Christian socialists to form the popular front of left-wing forces, including communists.

The ideological split between Catholics and the Slovenian cultural sphere appeared when Mahnič demanded that the Catholic ideology should prevail in all spheres of life, including politics. Francišek Lampe tried to tone down the tension at least in culture by introducing the *Dom in svet* magazine. Upon Izidor Cankar's departure from the Catholic Church, the tensions related to the editing of the magazine increased. However, the irreconcilable ideological fight within Catholic organisations was provoked by the criticism of the Crusades by the Catholic Action consisting of the group called "mladci" (the Youth of Jesus the King), and members of the Straža academic club (also known as "stražarji"). The controversy upon the publication of *Quadragesimo anno* became even more intense particularly due to Christian socialism. Gosar tried to ease the tensions with his centrist, yet critical attitude, while still remaining loyal to Krek's Christian socialism principles. This attitude isolated Gosar from both split Catholic groups. During the Spanish Civil War, the right-wing Catholic press sympathised with the fascist side, declared its support for fascism, and particularly attacked the formation of the popular front, which seemed to be soon established on the territory of today's Slovenia as well. In order to provide a balanced account of the situation in Spain, Kocbek published the *Pondering on Spain* in the *Dom in svet* magazine in 1937. This was followed first by the attack by the Youth and the Straža members, and then also by the condemnation of Kocbek's views in the *Ljubljanski škofijski list* diocesan paper. As a consequence, the magazine's editorial board resigned, and the ideological split between Catholic intellectuals and youth organisations became final. The *Pondering* became the crystallising point of the break-up in the

Catholic circles. Kocbek produced the *Dejanje* magazine, whereas Christian socialists tried to establish a unified left-wing party, which was then prevented by the authorities. Finally, the establishment of a popular front was proposed by Christian socialists, which was at first rejected by the Communist Party of Slovenia (KPS), yet later the Party took over the leadership in the popular front and, by establishing the Anti-Imperialist Front (PF), i.e. the Liberation Front (OF), enforced its rule and its concept of the liberation movement and revolution.